

ФИЛОЛОГИЯЛЫК ИЛИМДЕР

УДК 801.9

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.68>

**ЧЫЙЫРДЫ ЭНЕНИН БАЛАСЫН ТӨРӨГӨНГӨ ЧЕЙИНКИ МЕЗГИЛИНДЕГИ
УРУНТУУ УЧУРЛАРЫ.**

Оморова Тинатин Мурзабаевна - ф.и.к., доцент.
Муталипова Таттыгул - ФБК-21 тайпасынын магистранты.

ОСНОВНЫЕ МОМЕНТЫ МАТЕРИ ЧЫЙЫРДЫ ПЕРЕД РОЖДЕНИЕМ РЕБЁНКА

Оморова Тинатин Мурзабаевна - к.ф.н., доцент.
Муталипова Таттыгул - ФБК-21 магистрант

**THE MAIN MOMENTS OF THE MOTHER OF CHYIYRDY BEFORE THE BIRTH OF A
CHILD**

Omorova Tinatin Murzabaevna -
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.
Mutalipova Tattygul - FBK-21 undergraduate

Аннотация

Манас баатырдын төрөлүүсүнөн алдын, Чыйырды эненин боюна бүткөндөн тартып эле башынан өткөргөн күндөрү бактылуу көз ирмемдер менен коштолот. Узак убакыт балалуу боло албай жүргөн Чыйырды эненин ар бир кыймылы кыргыз элинин салт-санаасы менен биргеликте каралат. Баланын аман-эсен төрөлүшү үчүн бир топ аракеттерди жасап, ырым-жырымдарды да колдонушат. Жакып бай көргөн түшүн жорутуп, баласы үчүн аталык милдетин так аткарып, уулунун келечеги үчүн туура деп тапкан ой-кыялдарын ишке ашырат. Кыргыздарда балага тарбия берүү эң биринчи орунда турат. Баласынын акылдуу, тайманбас, жоопкерчиликтүү жана зирек болуусу үчүн, душмандардан коргоо максатында Ошпурга койчу кылып кошуп берет. Жакшы тилектин жарымы ырыскы болот дегендей Манас төрөлө электе эле алдындан укмуштай баатыр бала төрөлөт деген кеп-сөз тарап, уккан адамдын баарынын оюнда теңдеши жок алп баатыр элестеилген.

Ачкыч сөздөр: Кыргыз, Жакып, Чыйырды, эне, бала, баатыр, тарбия, түш, салт.

Аннотация

До рождения богатыря Манаса пережитые им дни с момента зачатия Чыйырды сопровождаются счастливыми мгновениями. Каждое движение матери Чыйырды которая долгое время не может иметь детей, рассматривается вместе с традициями кыргызского народа. Для благополучного рождения ребенка они прилагают много усилий и используют ритуалы. Джакып истолковывает свой сон, выполняет свои отцовские обязанности по отношению к своему сыну и исполняет свои давние желания о воспитании своего сына. У кыргызов воспитание ребенка стоит на первом месте. Чтобы его сын был умным, смелым, ответственным и достойным мужчиной, он отдаст его Ошпуру в пастухи, чтобы защитить от врагов. Как говорится, половина доброго желания - удача. Еще до того, как родился Манас, ходил слух, что родится удивительный богатырь, и все, кто его слышал, думали, что он будет рождаться несравненным Алп-богатырем.

Ключевые слова: Кыргыз, Жакып, Чыйырды, мать, ребёнок, герой, воспитание, сон, традиция.

Annotations:

Before the birth of the hero Manas, the days he experienced from the moment of conception Chyiyrdy are accompanied by happy moments, Every movement of the mother of Chyiyrdy, who has not been able to have children for a long time, is considered together with the traditions of the Kyrgyz people, For the safe birth of a child they make a lot of effort and use rituals, Jakyp interprets his dream, fulfills her paternal duties towards her son and fulfills her long-standing desires about the upbringing of his son. Among the Kyrgyz, the upbringing of a child is in a priority place. In order

for his son to be a smart, brave, responsible and worthy man, he will give him a shepherd to protect him from the enemy, As they say, half of a good wish is luck. Even before that, as Manas was born, there was a rumor that an amazing hero would be born, and that's it, those who invited him thought that he would be born an incomparable Hero

Key words: Kyrgyz , Zhakyp, Chyiyrdy , mother, child, hero, upbringing, dream, tradition

Жакып жана анын аялы Чыйырды бала жытын жыттабай жашы өтүп бара жаткан учур көрсөтүлүү менен башталат. Алардын үй-бүлөлүк драмасы да өзүнчө салттуу кыргыз педагогикасынан өнүп чыккан. Чыйырдынын өз аты – Шакан. Анын биринчи күйөөсү Чыйыр аттуу Жакыптын агасы болгон, ал каза болуп калганда, ошол учурдун талабына ылайык жеңеси күйөөсүнүн инисине турмушка чыгат. Чыйырды аты да элдер «Чыйырдын аялы» деп атап жүрүшүп, Чыйырды аталып кетет. Жубайлар баланын жоктугунан кайгы азап тартат. Жараткан байлыкты мол берет, мал-дүнүйөнү эсепсиз берет, бирок туяк бербейт. Ошондо Жакып муңканып зарлап ыйлаган кези мындай берилет:

Зарлап жүрүп бала үчүн,
Зар болдум жакшы күлүүгө.
Оболоп учкан ак шумкар,
Таптап салар кишим жок.
Жаш күнүмдөн мал жыйдым,
Бала менен ишим жок.
Жүргөнүм менин чала экен,
Дүнүйө ээси бала экен.
Артында бала жок болсо,
Дүнүйөсү курусун,
Бузулуп калган калаа экен.
Менин малым арбын, башым жок,
Ичим капа, тышым чок
Караан малга ээ болчу
Карасам эркек балам жок,
Же, менин бала тапчу чамам жок,
Топозум токсон миң болду,
Менин байлыгым журтка даң болду.
Менин малым түмөн, балам жок,
Жараткан себеп болбосо,
Менин андан башка чарам жок![1, 57-58]

Бул зарлап какшагандык негизи – кыргыз элинин балалуу болуу, туяк калтыруу, тукум улоо үчүн философиялык, педагогикалык көз караш менен байланыштуу.

Кыргыз элинде уул бала мал ээси, токсон миң топоздун, эбегейсиз мал-мүлктүү болсо да баласы жок болгонду жан адам көтөрө алгыс чоң трагедия. Аны түшүнгөн Жакып менен Чыйырды элдик ишенимдерди колдонушат. Эпосто ишенимдерге, тыйымдарга кеңири орун берилген, кыргыздардын бала тарбиялоо маданияты менен кошо каралат.

Алардын айрымдарын карап көрөлү:

Биринчиси, Жакыптын түш көрүшү. Түшүнө эң алгачкы аян болуп, куудан башкача жүндүү, куштан башка үндүү, алп кара куштай сүрдүү, саңоолору сары алтындан, таканак жүнү баары алтындан, текөөрү болоттон, туягы канжардай бир укмуштуу канаттууну көрөт да кармап алат, кармап алып ал кушка жибектен боо тагат. Баласы башкача бир баатыр, алп

болуп туулушу, кыргыз элинин түшүнүгүндө түшкө ишенүү аны жакшылыкка жоруу менен ниеттери оңолгон. Ниети оңолгондун иши оң келет дегендей бул эң сонун ишенимдер.

С. Каралаевдин вариантында Жакып уктап жатканда түшүнө думана кирип, сен уулдуу болосуң, атын Манас койгун, уулундун атын калмактарга Чоң жинди деп угуз, балаң чоң баатыр болот, мен Кыдыралеки саламмын, бүгүн кула бээң да тулпар тууйт, ошол Манастын жоого минер аты болсун дейт.

Экинчиси, адат боюнча кыргыздарда түш түнү жорулбайт, түштү эң жакын деген адамына гана айтылган. Жакыптан ошондой жакын адамы, байбичеси Чыйырды болгон. Түшүн Чыйырдыга гана айткан. Кыргыз элдик ырымдарында түш жакшы болсо ойгоноор менен «Ушул түшүм түш келбей, туш келсин» деп, көктү карап туруп, бата кылат, эгер түш жаман болсо ойгоноор менен «Ушул түшүм бүгүнкү түн менен, ушул кара суу менен кошо кетсин» деп, суу менен оозду үч жолу чайкап, ары карап түкүрүп коёт, же агын сууга барып, үч жолу кайталап айтып, артына карабай баса берсе, жаман түш ошол суу менен агып кетет дешет. Түш жоруганга жараша болот дешип түш жоруганды билбеген адамга түш айтылган эмес. Жакып менен Чыйырды да ошол салтты катуу карманышып, экөө тең жакшылыкка – балалуу болууга жоруйт жана бул түш тууралуу эч кимге ооз ачышпайт.

Үчүнчүсү, болочок баланын аянын берген түштү тек койбой, аны белгилеп, элден бата алуу керек.

Ээн калган көп малдын,
Несин аяп коёлу,
Эртеңден баштап эл жыйып,
Эч болбосо, Бир элүү-кырк мал соёлу.
Аябай малды соёлук,
Арты кандай ким билет,
Бир аз той кылып коёлук[2, 29].

Мына ошенип Чыйырдынын боюна бүтүшү үчүн түш туура келиш керек деп түлөө өткөрөт, ага тогуз кары бээ, токсон кары кой, ак баш инген төө, жети сыйыр союп Алтайдагы ар түрдүү уруу-уруктары чакырылат.

Төртүнчүсү, Жакып Байжигитке да түшүн төкпөй-чачпай айтат, ал мындай жоруйт:

«Ай тийген жердин баарысын, алат экен балаңыз»,
«Күн тийген жердин баарысын күтөт экен балаңыз»,
«Алтымыш жашка чыкканча, аким болуп журт сурап, алат экен дүйнөнү»[2, 47].

Ошентип, ниетинин түздүгүнөн баланын тагдыры, төрөлүшү, хан болушу жана анын өмүрү али бала түйүлдүк боло элек кезде эле түш аркылуу чечилип жатат. Бул түш, аян тууралуу элдик түшүнүктөрдүн эпосто чагылышы эң сонун көрүнүштөрдүн бири.

Бешинчиси, Чыйырдынын ак элечек кийип түнү бою кудайдан тилек тилеп, ак ой менен бала тилеп чыгышы жана кыргыз аялдарына тиешелүү мүнөз. Мунусун Жакыпка байкатпай, билдирбей өз алдынча жасаган.

Алтынчысы, Жакыпка аялыңды ардант, аны токойго жалгыз алып барып таштап сал дешкен. Жакып бардык жол-жоболорду аткарган.

Жетинчи, Жакып эч кимге кошпой жалгыз эле Чыйырдыны намыстандырып, үйдөн айдап жиберши, ошондон кийин гана боюна болушу да ырым-жырымдардын элдик тажрыйбалар менен дал келишин айкындайт.

Сегизинчи, Жусуп Мамайдын варианты боюнча душман тараптагылар китептерди окуп, Манас туула электе эле, алдын ала эле ушундай бир баланын төрөлө тургандыгын

билишкен. Ошондон улам алар кыргыздын боюнда бар аялдарынын ичин жарып, ар бир аялга мына ошондой милдетти аткаруучу кечилдерди коюп чыгышкан.

Тогузунчу, Боюнда бар аялдардын курсагын жарып жүргөн кечилден жашырып, катындардын айла-амалы менен Жусуп Мамайдын вариантында айтылгандай Чыйырдыны «ит туудуруп ийишкен»[3, 342].

Онунчусу, Чыйырдынын талгагы. Талгак – кыргыз элиндеги абдан көп жыл практикада сыналган түшүнк. Кыргыздын элдик педагогикасы боюнча:

1. Талгак аялдын талгагы канбаса, бойдогу бала жакшы болбой калат
2. Аял өзү жактырбаган нерсеге талгак болуп калат дешет
3. Талгак болгон аял ар нерсени күсөп, эмнени жегиси келгенин билбей көрүнгөн нерсени жей бергенди, «ит талгак» дешкен
4. Талгак болгон нерсеге карата баланын мүнөзү, тамак-ашы болот
5. Талгак болгон нерсени аялынан мурда күйөөсү жеп ийсе, күйөөсү аялынан мурда толгоо тартат, же кошо толготот
6. Талгак болгон нерсени таап келип, талгагын кандыруу келиндин күйөөсүнүн милдети

Жогоруда айтылган түштөн улам эки жыл өтпөстөн Чыйырдынын кош кат болгону билинет. Анын тамак жегиси келбей, жолборстун жүрөгүн гана айтып туруп алат. Бул жаныбар курсактагы баланын мүнөзү, жүрүш-турушу менен байланышат деп айтылат. Жакыптын аялы Чыйырды жолборстун жүрөгүнө талгак болгону мергендердин баарын түйшүккө салат. Ошондой учурда Каңгайдын Карамергени жолборс атыптыр деген сөз тарап, ага Жакып жылкычыларынын бири Бадалбай жөнөтөт. Салт боюнча аял талгак болгон нерсенин ээси ордуна эмне сураса, айтканын берип сатып алышы керек, Бадалбай да Жакып берген кара кулак чоң жамбыны жолборс жүрөгүнө алыштырып сатып алып келет.

Түрк-монгол эпосторунда болочок баатырдын энеси жолборстун жүрөгүнө, бүркүттүн эти менен карышкырдын этине, же жүрөгүнө, же көзүнө талгак болгон учурлар көп кездешет, ал жаныбарлар менен болочок баатырдын кылык-жоруктары окшоштугун баса белгилешкен.

Ал эми С.Каралаевдин варианты боюнча Чыйырды талгак болгон жолборстун этин Кочку аттуу калмак атканда 90 төө менен буудай жүктөп барып алмаштырып келип беришет.

Мына ушундай жаныбарлардын жүрөгүнө жана этине талгак болуу менен ал түйүлдүк гана абалга келген болочок баатырдын ким боло тургандыгы тууралуу элдик педагогикалык идеялар берилип жатат.

Бала бойго бүткөндөн тогуз ай, тогуз күнгө толук толуп, бейшембинин түнүндө толгоо башталат. Толгоо жети күнгө созулуп, сегиз күнгө толуп, тогуз күнгө караганда толгоосу толуп, көз жара турган күнү болот.

Колдонулган адабиятар:

1. Манас. Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / 1-китеп. С.Каралаевдин варианты б-ча. – Ф.: Кыргызстан, 1984. – 229 б.
2. Манас. Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / 1-китеп. С.Орозбаковдун варианты б-ча. – Ф.: Кыргызстан, 1978. – 247 б.
3. Манас. Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / 1-китеп. С.Орозбаковдун варианты б-ча. – Ф.: Кыргызстан, 1978. – 296 б.
4. Манас: Жүсүп Мамай – Manas: Jusup Maimay [Текст] Ж.Мамай. – Үрүмчү, 2014. – 562-б.